

DOI: <https://doi.org/10.34921/amj.2025.1.021>**AZƏRBAYCANDA DOĞUM SƏVİYYƏSİNİN DİNAMİKASININ
REGIONAR XÜSUSİYYƏTLƏRİ****X.N.Xələfli¹, F.Ş.Tağıyeva¹, C.Ə.Rəhimov¹, L.İ.Rüstəmov²,
X.H.Cəfərova¹, D.G.Qasımova¹, P.B.İsaqova¹**¹Azərbaycan Tibb Universitetinin Epidemiologiya və biostatistika kafedrası, Bakı, Azərbaycan²V.Y.Axundov adına Elmi-Tədqiqat Tibbi Profilaktika İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

Məqalədə Azərbaycan əhalisinin demoqrafik göstəricilərinin dinamikasının xüsusiyyətlərini öyrənmək məqsədilə aparılmış tədqiqat işi haqqında məlumat verilmişdir. Azərbaycan Respublikası əhalisinin 2014-2023-cü illər ərzində demoqrafik göstəricilərinin (əhalinin orta illik sayı, doğum səviyyəsi, ölüm səviyyəsi) təhlili yolu ilə müəyyən edilmişdir ki, əhalinin orta illik sayı doğum səviyyəsi sayəsində müsbət dinamikaya malikdir.

Azərbaycanda doğumun ən yüksək səviyyəsi 2014-cü ildə qeydə alınmışdır ki, həmin ildə 170 503 uşaq doğulmuşdur. O vaxtdan etibarən ölkə üzrə yenidöğulmuşların sayı hər il azalır və 2023-cü ildə doğulmuş uşaqların sayı 112 620 olmuşdur. Doğumun səviyyəsinin azalması həm şəhərlərdə, həm də kənd yerlərində müşahidə edilir. Bununla eyni vaxtda koronavirus pandemiyasının başlanmasından sonra ölüm göstəriciləri yüksək səviyyədə qalmaqda davam edir: 2019-cu ildə 55 916 şəxs, 2023-cü ildə isə 60 150 şəxs dünyasını dəyişmişdir. Doğumun azalması probleminin həlli doğumun stimullaşdırılması sahəsində kompleks yanaşma aparılmasını tələb edir. Tədqiqat zamanı əldə olunan məlumatlardan demoqrafik siyasət sahəsində effektiv strategiya işləyib hazırlanmaq məqsədilə istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: demoqrafik göstəricilər, əhalinin orta illik sayı, ölüm, doğum

Ключевые слова: демографические показатели, среднегодовая численность населения, смертность, рождаемость

Key words: demographic indicators, average annual population, mortality, birth rate

Doğuş müasir dövrün ən mühüm demoqrafik proseslərindən sayılır və ölüm səviyyəsi ilə yanaşı, ölkə əhalisinin nəsilartırma prosesini müəyyən edir. Ölkə əhalisinin demoqrafik göstəricilərinin ümumi strukturunda doğuş səviyyəsi bir nəslin səcərəsində insanların doğulmasının məcmusu və ya əhalinin bir neçə nəslinin məcmusu prosesi kimi nəzərə alınır [1]. Doğuşların mövsümliliyi ümumdünyəvi göstərici hesab edilir, lakin onun əsasını təşkil edən mexanizmlər kifayət qədər öyrənilməmiş qalır. Doğuşların mövsümliliyi, görünür ki, qadınların reproduktivliyində (yəni dövlənmə qabiliyyətində) baş verən mövsümi dəyişikliklərlə şərtlənmişdir ki, buna onların energetik statusu güclü təsir göstərir [2, 3]. İnsanların doğuş səviyyəsi mövsümi dəyişikliklərə malik olduğunu göstərir, lakin bu da ümumdünyəvi göstəricidir. 2 ümumi qanunauyğunluq aşkar edilmişdir: Avropa qanunauyğunluğu – yazda və yayda doğuşun artması və sentyabrda ikinci dəfə

artımı ilə və Amerika qanunauyğunluğu üzrə aprel-may ayında minimuma enməsi və sentyabrda ən yüksək səviyyə çatması ilə xarakterizə edilir [4].

Belə fikir söylənmişdir ki, bir çox amillər həm birbaşa, həm də dolay olaraq doğuşun mövsümliliyi ilə bağlıdır ki, buraya bir çox sosial amillər daxildir – məsələn, nikahda mövsümi qanunauyğunluqlar, bayramlarda, müvəqqəti miqrasiyalar və ananın sosial-demoqrafik xarakteristikası, ətraf mühitin amilləri (o cümlədən havanın temperaturu və fotodövr) və energetik amillər – onlar əsas etibarilə dişilərin nəsilartırma qabiliyyətinə (iş yükü və qidanın əlçatanlığı da daxil olmaqla) təsir edir. Doğuşun müşahidə olunan mövsümliliyi hər şeydən əvvəl ətraf mühit, bioloji amillər və insanın istəyi arasındakı qarşılıqlı əlaqənin nəticəsi sayılır, onların hamısı müxtəlif populyasiyalarda fərqlənə bilər [5, 6].

Temperaturun, gün işığının və qadının qida-

lanma vəziyyətinin mövsümi dəyişiklikləri spermanın keyfiyyəti, ovulyasiyanın tezliyi və aybaşı siklinin davam etmə müddəti vasitəsilə doğuşda baş verən mövsümi tərəddüdlərlə bağlıdır [7]. Göstərilmişdir ki, ananın sosial-demografik xarakteristikası, məsələn, ananın təhsili, yaşı və uşaqların sayı doğuşun baş verdiyi ilin dövrünə təsir edir [8]. Cinsi aktın baş verməsi ehtimalı ilə bağlı olan amillər, məsələn, əsas icma və dini bayramlar da həmçinin insanların doğulmasında mövsümlilik törədir [9].

ABŞ-da maraqlı tendensiya müşahidə edilir: məlum olmuşdur ki, uşaqların doğulması üçün ən populyar vaxt – sentyabrın ortasıdır. Məsələn, təkcə ABŞ-da orta hesabla 12 300 körpə doğulmuşlar [9, 10].

Tədqiqat işinin məqsədi Azərbaycan respublikasının timsalında əhalinin doğuş səviyyəsinin dinamikasında meydana çıxan əsas regional xüsusiyyətlərin aşkar edilməsi olmuşdur.

Tədqiqatın material və metodları. Tədqiqat Azərbaycan Tibb Universitetinin Epidemiologiya və biostatistika kafedrasının 2023-2024-cü illər üçün elmi proqramı çərçivəsində yerinə yetirilmişdir. Elmi iş retrospektiv metodla epidemioloji, statistik və analitik müayinə metodlarından istifadə edilməklə aparılmışdır. Tədqiqat işinin gedişində Azərbaycan Respublikasının əhalisinin əsas demografik göstəriciləri (ortaillik sayı, doğuş, artım templəri, ölüm səviyyəsi) öyrənilmişdir. İnformasiya mənbələri Azərbaycan Dövlət statistika komi-

təsi, Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin informatika və statistika İdarəsi tərəfindən təqdim edilmiş rəsmi saytlardan alınmış məlumatlar olmuşdur. Əldə edilən məlumatlar əsasında Azərbaycan əhalisinin bir sıra statistik göstəriciləri təhlil edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri və onların müzakirəsi. Azərbaycanda doğumun ən yüksək zirvəsi 2014-cü ilə düşmüşdür – bu zaman 170503 uşaq dünyaya gəlmişdir. Həmin vaxtdan etibarən yenidoğulmuşların sayı hər il azalır, 2023-cü ildə bu göstərici 112 620 olmuşdur. Doğuşun azalması həm şəhərlərdə, həm də kənd yerlərində müşahidə edilir. Bununla eyni vaxtda Azərbaycanda koronavirus pandemiyasının başlanmasından sonra yüksək ölüm göstəriciləri saxlanmışdır: 2019-cu ildə 55 916, 2023-cü ildə – 60 150 nəfər ölmüşdür. Doğuş, ölüm və təbii artım göstəriciləri 1-ci cədvəldə təqdim edilmişdir.

Afrikanın bir sıra ölkələri istisna olunmaqla, dünyanın bir çox ölkələrində doğuş səviyyəsinin global azalması meyli müşahidə edilir. Azərbaycanda da həmçinin bu meyl nəzərə çarpır – yenidoğulmuş uşaqların sayı azalır ki, bu da respublika üçün xarakterik deyildir. 2023-cü ildə əhalinin təbii artımı 2022-ci illə müqayisədə 15%-ə qədər azalmışdır. Bununla yanaşı, son 10 ildə də həmçinin əhalinin ümumi qocalması meyli qeyd olunur. Ölkənin 10,8%-dən çox əhalisi hazırda 65 yaşdan yuxarı olan şəxslərdir və bu, qoca əhalisi olan

Cədvəl 1. 2014-2023-cü illər ərzində Azərbaycan əhalisinin doğuş, ölüm və təbii artım göstəriciləri

İllər	Nəfər			Əhalinin 1000 nəfərinə görə		
	Doğum	Ölüm	Təbii artım	Doğum	Ölüm	Təbii artım
2014	170503	55648	114855	18,1	5,9	12,2
2015	166210	54697	111513	17,4	5,7	11,7
2016	159464	56648	102816	16,5	5,9	10,6
2017	144041	57109	86932	14,8	5,9	8,9
2018	138982	57250	81732	14,2	5,8	8,4
2019	141179	55916	85263	14,2	5,6	8,6
2020	126571	75647	50924	12,7	7,6	5,1
2021	112284	76878	35406	11,2	7,7	3,5
2022	122846	60810	62036	12,2	6,0	6,2
2023	112620	60150	52470	11,1	5,9	5,2

(7-8%) xarici ölkələrin göstəricilərindən yüksəkdir.

Azərbaycanda doğuş səviyyəsinin azalmasının bir neçə səbəbi vardır. Son illər insanlarda öz həyatlarını xarici ölkələrdəki həyatla müqayisə etmək imkanı yaranmışdır. Müasir ailələrdə bir və ya iki uşağın olmasına üstünlük verirlər, yəni bu, onlara uşaqlarına yaxşı təhsil vermək və onları mənzillə təmin etmək imkanı yaradır. Hələ sovet illərində Azərbaycanda ailələr ənənəvi olaraq çoxuşaqlı olurdu. Azərbaycan cəmiyyətinin əvvəllər mövcud olan patriarxal quruluşu ailənin klassik modelini təmsil etmişdir. Lakin hazırda ailənin strukturu və modeli tamamilə dəyişmişdir ki, bu, yekunda uşaqların doğulması zamanı ailə planlamasına və ailə dəyərlərinin dəyişilməsinə təsir göstərir. Sosioloji tədqiqatlar bütünlükdə doğuş səviyyəsinin göstəriciləri ilə boşanmaların sayının artması arasında düz əlaqə olduğunu göstərir.

Nikah vəziyyəti doğuş səviyyəsinə təsir edən amillərdən hesab edilir. Uşaqların böyük hissəsi nikahda, tam ailələrdə doğulur. Ailə – müasir dövlətin əsasıdır. Azərbaycan ailəsinin modeli əsrlər boyunca özünün dəyərləri olan ən nümunəvi sosial institutlardan biri olmuşdur. Hər bir insanın və hətta hər bir xalqın inkişafında ailənin rolu böyükdür (cədvəl 2).

Aparılan təhlil göstərir ki, 2015-2023-cü

illərdə bu rəqəmlər dinamik şəkildə dəyişmişdir. Belə ki, 2015-ci ildə nikahların sayı əhalinin 1000 nəfərinə görə 7,2, boşananların sayı isə 1,3 təşkil etmişdirsə, növbəti illərdə bu rəqəmlər kifayət qədər dəyişikliyə uğramışdır. 2020-ci ildə nikahların sayı azalaraq ən aşağı rəqəmə – 3,5 (1000 nəfərə görə) çatmışdır. Boşanmaların sayı 2015-ci ildə 1000 nəfər əhaliyə görə 1,3 təşkil etmişdisə, növbəti illərdə artma tendensiyasına malik olmuş və müxtəlif illərdə 1,3-1,7 arasında dəyişərək (2020-cü ildə – 1,5; 2021 – 1,7; 2022 – 1,6) 2023-cü ildə ən yüksək həddinə çatmışdır – 2,1 nəfər.

Müasir dövrdə aparılan demoqrafik siyasət əhalinin doğuş səviyyəsinin və ömür müddətinin artmasına, ölüm səviyyəsinin azalmasına, daxili və xarici miqrasiyanın tənzimlənməsinə və əhalinin sağlamlığının qorunub saxlanmasına və möhkəmlənməsinə, bunun əsasında ümumilikdə ölkədə və onun regionlarında demoqrafik vəziyyətin yaxşılaşmasına yönəldilməlidir. Doğuşların azalması probleminin həlli doğuşların stimullaşdırılması sahəsində kompleks yanaşmanın aparılmasını tələb edir. Tədqiqat zamanı əldə olunan məlumatlar hökumət orqanları tərəfindən demoqrafik siyasət sahəsində effektiv strategiyanın işlənilib hazırlanması zamanı istifadə edilə bilər.

Cədvəl 2. 2014-2023-cü illər ərzində Azərbaycanda nikahların və boşanmaların sayı

İllər	Nikahların sayı	Boşanmaların sayı	Əhalinin 1000 nəfərinə görə	
			Nikahların sayı	Boşanmaların sayı
2014	84912	12088	9,0	1,3
2015	68773	12764	7,2	1,3
2016	66771	13114	6,9	1,4
2017	62923	14514	6,5	1,5
2018	62484	14857	6,4	1,5
2019	63869	17148	6,4	1,7
2020	35348	14628	3,5	1,5
2021	56314	17191	5,6	1,7
2022	61939	15983	6,1	1,6
2023	54200	21688	5,3	2,1

Нəticələrdən çıxarış

1. Azərbaycanda 2014-2023-cü illər ərzində doğum və ölüm hallarının müqayisəli təhlili göstərmişdir ki, ölkədə doğumun ən yüksək səviyyəsi (170503) 2014-cü ildə qeydə alınmışdır. O vaxtdan etibarən yenidoğulmuşların sayı hər il azalır və 2023-cü ildə bu göstərici 112 620 uşaq təşkil etmişdir. Doğumun səviyyəsinin azalması həm şəhərlərdə, həm də kənd yerlərində müşahidə edilir.

2. 2023-cü ildə əhalinin təbii artımı 2022-ci illə müqayisədə 15%-ə qədər azalmışdır. Ölkənin 10,8%-dən çox əhalisi hazırda 65 yaşdan yuxarı olan şəxslərdir.

3. Nikahların sayı 2015-ci illə (7,2 nəfər) müqayisədə 2020-ci ildə azalaraq ən aşağı səviyyəyə (1000 nəfərə görə 3,5) çatmışdır. Boşanmaların sayı 2015-ci ildə 1000 nəfər əhaliyə görə 1,3 təşkil etmişdirsə, 2023-cü ildə ən yüksək həddinə çatmışdır –2,1 nəfər.

ƏDƏBİYYAT

1. Khalafli Kh.N., Taghieva F.Sh., Ragimov Dzh.A., Dzhafarova Kh.H. et al. Main tendencies in the dynamics of the population of Azerbaijan // Azerbaijan Medical Journal, 2024, No. 2, p.116-122 DOI: <https://doi.org/10.34921/amj.2024.4.018>
2. Flora Tagiyeva, Javanshir Rahimov, Khatira Khalafli et al. Analysis of Biostatistical Indicators by Years in Azerbaijan // Lobachevskii Journal of Mathematics, 2024, Vol. 45, No. 9, pp. 4370–4377.
3. Халафли Х.Н. Медико-социальная значимость кишечных паразитозов у детского населения Азербайджана. Журнал «Российский вестник перинатологии и педиатрии», Москва, 2014, №3, стр.112-116 [Halafli H.N. Mediko-social'naja znachimost' kishhechnyh parazitov u detskogo naselenija Azerbajdzhana. Zhurnal «Rossijskij vestnik perinatologii i pediatrii», Moskva, 2014, №3, str.112-116]
4. Smith C., Jennifer T. Sunshine, Fertility and Racial Disparities // Economics & Human Biology. 2019. Vol. 32. P. 18- 39. <https://doi.org/10.1016/j.ehb.2018.10.002>.
5. Khalafli K., Taghieva F., Ragimov D., Dzhafarova K., Vekilov V., Vakhabov E., Gasymova D., Isagova P. Main tendencies in the dynamics of the population of Azerbaijan. Azerbaijan Medical Journal, 2024, (4), 116–121. <https://doi.org/10.34921/amj.2024.4.018>
6. Nenko I., Briga M., Micek A. From January to June: Birth Seasonality Across Two Centuries in a Rural Polish Community // Scientific Reports. 2022. Vol. 12. Article: 18579. <https://doi.org/10.1038/s41598-022-22159-3>.
7. Европейский портал информации здравоохранения. Режим доступа: <http://gateway.euro.who.int> [Evropejskij portal informacii zdavoohranenija. Rezhim dostupa: <http://gateway.euro.who.int>]
8. Бударин С.С., Эльбек Ю.В. Эффективность функционирования систем здравоохранения, как предмет государственного финансового контроля: обзор российского и зарубежного опыта. Проблемы социальной гигиены, здравоохранения и истории медицины. 2022;30 (спецвыпуск): 976—982. DOI: <http://dx.doi.org/10.32687/0869-866X-2022-30-s1-976-982> [Budarin S.S., Jel'bek Ju.V. Jefferktivnost' funkcionirovanija sistem zdavoohranenija, kak predmet gosudarstvennogo finansovogo kontrolja: obzor rossijskogo i zarubezhnogo opyta. Problemy social'noj gigieny, zdavoohranenija i istorii mediciny. 2022;30 (specvypusk): 976—982. DOI: <http://dx.doi.org/10.32687/0869-866X-2022-30-s1-976-982>]
9. Ковалев С.П. Государственный контроль и регулирование в сфере здравоохранения в эпоху цифровой экономики. *Управленческое консультирование*. 2018, №2. 4, стр. 53–62. [Kovalev S.P. Gosudarstvennyj kontrol' i regulirovanie v sfere zdavoohranenija v jepohu cifrovoj jekonomiki. Upravlencheskoe konsul'tirovanie. 2018, №2. 4, str. 53–62.]
10. Sanderson W., Scherbov S. New Approaches to the Conceptualization and Measurement of Age and Ageing // Developments in Demographic Forecasting / S.Mazzucco, N.Keilman (eds.). Springer, 2020. – P. 243-258. DOI:10.1007/978-3-030-42472-5_12.

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДИНАМИКИ РОЖДАЕМОСТИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Х.Н. Халафли¹, Ф.Ш. Тагиева¹, Дж.А. Рагимов¹, Л.И. Рустамова²,
Х.Г. Джафарова¹, Д.Г. Гасимова¹, П.Б. Исакова¹

¹Кафедра Эпидемиологии и биостатистики Азербайджанского медицинского университета,
Баку, Азербайджан

²Научно-Исследовательский Институт Медицинской Профилактики
им. В.Ю.Ахундова, Баку, Азербайджан

Резюме. Данное исследование проведено с целью выявления основных тенденций в динамике демографических показателей населения Азербайджана. При изучении демографических показателей

(среднегодовая численность населения, уровень рождаемости, уровень смертности) населения Азербайджанской Республики за 2014-2023 гг. было установлено, что среднегодовая численность населения имеет положительную динамику благодаря рождаемости, которая однако за изученный период имеет стойкую тенденцию к снижению.

Пик рождаемости в Азербайджане пришелся на 2014 год, когда на свет появились 170503 ребенка. С тех пор число новорожденных ежегодно снижается, и в 2023-м этот показатель составил 112 620 детей. Снижение рождаемости наблюдается как в городах, так и в сельской местности. Одновременно с этим после начала пандемии коронавируса в Азербайджане сохраняются высокие показатели смертности: в 2019-м скончались 55 916 граждан, а в 2023 году – 60 150. Решение проблемы сокращения рождаемости требует комплексного подхода в области стимулирования рождаемости. Полученные результаты исследования могут быть использованы органами власти при разработке эффективной стратегии в сфере демографической политики

REGIONAL CHARACTERISTICS OF FERTILITY DYNAMICS IN AZERBAIJAN

**Kh.N.Khalafli¹, F.Sh.Taghieva¹, Dzh.A.Ragimov¹, L.I.Rustamova², Kh.G.Dzhafarova¹,
D.G.Gasymova¹, P.B.Isaqova¹**

¹*Department of Epidemiology and Biostatistics, Azerbaijan Medical University, Azerbaijan, Baku*

²*Research Institute of Medical Prevention named after V.Yu.Akhundov, Azerbaijan, Baku*

Summary. The article presents the findings of a study conducted to examine the dynamics of demographic indicators of the Azerbaijani population. The analysis of demographic indicators (average annual population, birth rate, and mortality rate) in the Republic of Azerbaijan from 2014 to 2023 has revealed that the average annual population has maintained a positive trend due to the birth rate. The highest birth rate in Azerbaijan was recorded in 2014, with 170,503 births. Since then, the number of newborns has been decreasing annually, reaching 112 620 births in 2023. The decline in birth rates has been observed in both urban and rural areas. At the same time, following the onset of the coronavirus pandemic, mortality rates have remained high, with 55,916 deaths recorded in 2019 and 60,150 in 2023. Solving the problem of declining birth rates requires an integrated approach to stimulating the birth rate. The obtained results of the study can be used by authorities in developing an effective strategy in the field of demographic policy.

Müəlliflə əlaqə üçün:

Xələfli Xatirə Novruz qızı – Azərbaycan Tibb Universitetinin Epidemiologiya və biostatistika kafedrası

E-mail: khalafli@mail.ru